

MHA 3.133

ERDÉLYI MUZEUM.

VI. ÉVFOLYAM.

(1-10 szám.)

1879.

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET MEGBIZÁSABOL

SZERKESZTETTE

FINÁLY HENRIK

egyetemi tanár és egyleti titkár.

KOLOZSVÁR.

NY. STEIN J. M. KIR. EGYET. NYOMD. AZ EV. REF. TAN. BETUIVEL.

1879.

FOGLALAT.

1. szám. Az 1606-ik bécsi békekötés létrejöttének története, Nemes Elektől. — Epikuros tana az örök megsemmisülésről, Hegedüs Istvántól. — Szakosztályi üléseink köréből. — Adományjegyzék.

2. szám. Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története, Nemes Elektől. (Folytatás.) — Epikuros tana az örök megsemmisülésről, Hegedüs Istvántól. (Folytatás.) — Adományjegyzék.

3. szám. Adalék Gaius institutioi IV. könyve 13. §-ához, Jám-bor Gyulától, (egy kőmetszetű táblával.) — Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története, Nemes Elektől. (Vége.) — Epikuros tana az örök megsemmisülésről, Hegedüs Istvántól. (Vége.) — Vegyesek. — Adományjegyzék.

4. szám. Adalék Gaius institutioi IV. könyve 13. §-ához, Jám-bor Gyulától. (Vége. — Szerk. utószó.) — Az Erdélyi Múzeum-egylet közgyűlése 1879. márczius 6-án. *A)* Elnöki megnyitó. *B)* Titkári jelentés. *C)* Könyvtárnoki jelentés. *D)* Régiség- és éremtárnoki jelentés. — Könyvismertetések. — Adományjegyzék.

5. szám. Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyadmegyében, ismerteti Torma Zsófia. — Elemi iskolázás Hollandiában. F. L.—s.

6. szám. Az ausztriai egyetemek haladása tiz év alatt (1868—1877,) és egy pillantás a magyar egyetemekre, Szamosi Jánostól. — Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyadmegyében, ismerteti Torma Zsófia. (Folytatás).

7. szám. Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyadmegyében, (I—IX. kőmetszetű tábla), ismerteti Torma Zsófia (Vége.) — Könyvismertetés. — Adományjegyzék.

8. szám. A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása, Dr. Schilling Lajostól. — Könyvismertetések.

9. szám. A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása, Dr. Schilling Lajostól. (Folytatás.) — Könyvismertetés. — Adományjegyzék.

10. szám. A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása, Dr. Schilling Lajostól. (Vége.) — Ősrégészeti újabb leletek. Közli Torma Zsófia. — Adományjegyzék.

567

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. I. T.

Megjelen havonként.

Januarius 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története. Irta Nemes Elek. — Epikuros tana az örök megsemmisülésről. Hegedűs István. — Szakosztályi üléseink köréből. — Az erdélyi muzeum részére 1878. október—december havaiiban beküldött adományok jegyzéke.

Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története.

Irta: Nemes Elek.

Bevezetés.

A nagy eseményekben dús tizenhatodik század szerencsétlen helyzetben hagyta hátra nemzetünket, s a beköszöntött tizenhetedik század még szomorúbb állapotban és baljóslatú sejtelmek között lepte meg. A csüggeteg remények jogosultak voltak a sokat tapasztalt és még többet szenvedett nemzet részéről; legfőbb védura, a koronás király elzárkozva hú népei panaszaival, sokféle haszontalan mesterséget űzve, élte egyhangú és boldogtalan napjait. Az elméjében is megzavarodott császár és király nevében jezsuiták és Magyarország iránt ellenséges indulatú tanácsosok, tábornokok végezték a kormányzók teendőit. Ezek lelkiismeretlen hanyagsággal intézték a közügyeket, és csak természetes következménynek tekinthetjük, ha a monarchia minden országának bel-igazgatásában rendetlenség, zavar és igazságtalanság harapódzott el. Ez áll főleg Magyarországra nézve, melyet a prágai udvar minden hanyagsága és tehetetlensége mellett is kiváló figyelemben részesített és állandóan következetes elvek szerint kormányzott. Minden rendelete és tette által a nemzet annyira féltett kincsét, a nehéz küzdelmek árán kivivott alkotmány egy-egy czikkelyét tette félre vagy semmisítette meg. A protestánsok üldözése rendszeresen kezdetét vette. Az ország erősségeit német, olasz vagy spanyol zsoldosokkal rakták meg, kik zsoldjukat nem kapván ki, a szegény és véginségben tengődő föld népét rohanták meg s fosztogatták kiméletlenül. „Ez időben — jegyzi fel hazafiúi bánattal Illésházy

— az szolgáló népnek oly nagy szabadsága vala, hogy személyválogatás nélkül minden urak és nemesek marhája préda vala; várakban ha mi megmaradhatott, de nemes udvarházakban, majorokban az mit kaphattak, mind prédára vetették, sőt az aszszonyokat is az hol kaphatták, erővel is megszeplősítették, embereket ölték stb.¹⁾ Alig lehetne nemzetünk akkori életéből oly jogot, kiváltságot vagy szokást felmutatni, mely Rudolf uralkodásának végszakában, épen a maga tisztaságában fentartatott és meg ne sértetett volna. Egyes tekintélyes főurak és nemesek — kivált a protestánsok — a legigazságtalanabbul, törvénytelen úton pörbe fogattak: és csendes családi tüzhelyeiktől elzaklatva, jószágaikat elvesztve, kénytelenek voltak a száműzés kenyerét enni, hogy legalább életüket megmenthessék. Így kellett a többek közt Illésháznak menekülni, ki kevés idő múlva oly nagy szolgálatot tett a trónnak. Az ő üldözését Modor, Bazin és Szentgyörgy királyi városokká tétele okozta, a hol neki egyfelől magánérdeke volt, másfelől pedig az ügy szoros kapcsolatában állott a magyar nemzetiséggel is. Több főúr, mint Rákóczy Zsigmond, Mágócsi Ferencz, Ilomonnai Bálint és György s maga Bocskai István, törvénytelen és jogtalan sérelmeket szenvedett, melyek éles törként sebeztek meg a honfiak lelkiületét s gyors léptekkel siettették a nemzeti visszahatást. Mindezekhez maga a király olyan tettet követett el, mely mondhatni történetünkben páratlan. Ez volt az 1604-iki országgyűlés által hozott s hozzá szentesítés végett felküldött 21 törvényeziknek egy 22-dikkel való önkényes megtoldása, mely a protestánsok ellen vala irányozva. Ezt, s az ezzel egyidejűleg feltűnő botránnyal megkezdett vallásos üldözést vehetjük fel legfőbb okul, mely a Bocskay-féle szabadság harezot előidézte. Belgiojoso kassai kapitány, Magyarország legremekebb templomát, a kassait, fegyveres erővel foglalta el 1604 elején és a kassai protestánsoknak még azt sem engedte meg, hogy más helyen istentiszteletet tartsanak. Egy vasárnap ugyanis a templomuktól megfosztott hívek Szabó György polgár házánál gyülekeztek össze templomozás végett; úgy de a generalis ilyen isten ellen való vétket nem nézhetett el: ágyukat szegeztetett a háznak s szétűzve a polgárságot. Szabó Györgyöt háromezer forint és 25 hordó bor fizetésre büntette. Protestáns szertartás szerint temetni, keresztelni nem volt szabad.²⁾ Pethe László Liskáról elűzte Szántai prédikátort és két jézsuitát — Vásárhelyi Gergelyt és Bezerédi Pált

¹⁾ Gr. Illésházy István nádor följegyzései: *Monumenta Hungariae Historica*, II. oszt. Irók. VII. köt. 98. l.

²⁾ Sepsí Laczó Máté krónikája, Gr. Mikó, Erdélyi Történelmi adatok, III. köt. 42 l.

— helyezett be a községbe. „Hát esztendőket vetek neki határúl és ennek a ti hitőtöknek még csak hirt sem marad meg“ — mondá a panaszkodó lizskaiaknak.) Azonban az ezen esetekhez hasonló igen-igen sok sérelmet elszámolni nem tartozik e kérdés keretébe. Ebből is láthatni, hogy a különben türelmes magyar népnek nagyon is sok oka volt a megmaradás utolsó esz-közéhez nyúlni, ha még élni és munkálni akart az európai nemzetek sorában. Mert, hogy törvényes utón, országgyűlésen elégtételt szerezni lehetetlenség, mindenki belátta. „Öt az szegény magyarok — mondja a nagynevű Illésházy — váltig nagy keservesen panaszkodnak nyomoruságokrúl, de nem lón ki meghallgassa ökök.“²⁾

Hát az erdélyi fejedelemség minő képet mutat ez időben? Általánosán el van ismervé, hogy Erdély soha olyan nehéz időket nem élt, soha olyan siralmas helyzetben nem volt, mint a tizenhatodik század végén és a tizenhetedik elején. A nyomor, a szegény, a megaláztatás kora volt ez, melyből a eselszövénynek, hazaárulásnak és hazaszeretetnek is egyszersmind, remek példái szállottak az utókorra. A prágai udvar eselszövényei két nemzeti fejedelmünket vitték sirba. A sellenbergi ütközet Erdély diszét és virágát semmisítette meg. Mily különös a sors intézkedése! Báthori Zsigmond Mihály hospodárt oláhországi vajdává emelte és vazalljává tette. Nemsokára a büszke Báthori-háznak egy másik sarja, Endre, ugyanazon Mihály által veszti el fejedelmi trónját és vele együtt életét. Menynyí gúny rejthetik „pompa-kedvelő“ Mihály ezen felkiáltásában: „szegény popa“! Mekkora szegény emészthette a jobb hazafiakkeblét akkor, midőn a szép Floricát könyezni látták az Endre bibornok véres feje mellett. Székely Mózes, történelmünk e nemes alakja, kísértette meg megmenteni Erdélyt kinos helyzetéből, de a brassai papírmalomnál vívott önfeláldozó csata őt is annyi sok jellel, örökre elhallgattatta. Elég lesz még a Bástá nevét fel- említeni, hogy Erdély ekkori életéről helyes fogalmunk lehessen. Az az ország, hol az előbbi jobb időkben — Szalárdi kifejezése szerint — a hegyek, halmok, mezők, oldalok, völgyek sűrű baromsordákkal, mindenféle juh és egyéb marhák nyájjaival, arannyal, ezüsttel, rézzel, vassal, sóval, tejjel és mézzel bővelkednek vala,³⁾ most a „Bástá szekerét“ volt kénytelen vonni s gyökerekkel, sőt emberhussal tengetni napjait.

Magyarország mindkét fele szenvedett elegendő; a kedélyek

¹⁾ Sepsí Laczkó Máté krónikája. Gr. Mikó, Erdélyi Történelmi Adatok. III. köt. 50 l.

²⁾ „Monumenta Hung. Hist. II. oszt. Irók. VII. k. 117 l.

³⁾ Szalárdi, „Siralmas magyar krónikáj a“ Pest. 1863. 9. l.

itt is, ott is fel voltak izgatva úgy, hogy tovább a dolgok iszonyu folyamának szenvedőleges nézői nem lehettek. Csak egy ember kellett, ki a vezéri zászlót kezébe ragadja. És jelentkezett ez is nemsokára Bocskay István személyében. A kibujdosott erdélyiek Bethlen Gáborral élőkön, egy idő óta folyvást ösztönözték, hogy álljon a dolgok élére, s segítsen a két hazát megmenteni. Bocskayt bátran nevezhetjük nagy államférfinak. Eszélyességgel párosult, mérsékelt szellemű és vallása mellett buzgó honfi volt. Az élet iskolájában nevedett ő is, mint Bethlen Gábor; nem birt ugyan ennek élesen belátó leleményességével, nem oly erős tevékenységgel, sok oldalúsággal és ambíciókkal: de kétség kívül nem messze állott tőle; s a mű, melyet alkotott, Bethlennek nagyon megkönnyítette vállalatát, és alapul szolgált az általa elért nagy vívmányoknak. Általában a két ember élete, pályája, tette és tehetsége közt sok rokon vonást találhatni. Bocskay apró részletekig ismérte a portai és a bécsi-prágai viszonyokat, a két császárság törekvéseit és hatalmi állását; ismerte Magyarország helyzetét, nyomorát és szomorú kilátásait; ismerte az erdélyi fejedelemség állását; belátta annak nagyfontosságát és jövő hivatását: szóval Bocskay tisztában volt a politikai helyzettel s ahhoz alkalmazta törekvéseit fellépése alkalmával. Báthori Zsigmond idejében határozott német párti volt, vagy a mint Mikó Ferencz kifejzi magát — „valóban német lélekkel birt,“ — s nagy befolyásánál fogva a törökkel való szakításra mondhatni legtöbbit ő tett.¹⁾ Gyűlölte a törököt, s igaz, hogy nem ok nélkül. Akkor még nem ismerte a német udvart és erős meggyőződése volt, hogy Magyarországnak csak ennek védszárnya alatt lehet jövője, míg a török kapzsiság és ravaszág meg fogja semmisíteni. De hosszszasabb ideig a Rudolf oldala mellett időzván, meggyőződött, hogy elébbi politikája téves alapon nyugodott. Átlátta, hogy még ábrándnak is sok volt az a hatalom, melyet ő a Rudolf kezében gondolt: belátta, hogy az országot a prágai tehetetlenség és rossz akarat nem hogy soha meg nem védi a török pusztításától, hanem egyenesen az fogja megsemmisíteni. S miután az üldözés tényleg kezdetét vette, az elébb oly hű alattvalóban eltérbe nyomult a hazafiui fájdalom a hon pusztulása felett: fordított politikáján és ismét a töröknél igyekezett menedéket és pártfogást szerezni hazája számára. Midőn pedig Magyarországból az első, egész Európában a második szabadságharc zászlaját kezébe vette, szilárdan el volt határozva, hogy ha siker koronázza a szent ügyet, helyreállítja a független, önálló erdélyi fejedele-

¹⁾ Hidvégi Mikó Ferencz historiája Monumenta Hung II. oszt. Irók VII k ö t. 166. l.

lemséget, melynek hivatása lesz: korlátozni és megakadályozni a német udvar germanisáló és absolutismusra törekvő politikáját.

1604. oct. 15-kén kezdetét vette a háború, midőn a hajdúk Álmosdnál megrohanták Peez tábornok fegyvereseit és szétverték. Az ügy diadalmasan haladt előre; nov. 12-én Bocskay már bevonult Kassára. Az udvar részéről a ránk nézve anynyira szomorú nevezetességű Básta és Belgiojoso állottak ki egy pár kétes ütközetet, s azután visszavonultak a lelkesült nemzeti sergek elől. Így rövid időn Magyarország felső része egészen a Bocskay kezébe került. 1605. ápril 20-kán a Szerencsre gyűlt rendek Bocskayt egy értelemmel Magyar- és Erdélyország fejedelmévé választották. Meleg pártfogásban részesült a porta részéről, a mi nagyon fontos volt. Mehemed effendi 1605. oct. 28-án athnámét adott át neki Patakon. „És a mint mondók az erdélyi fejedelemséget és a magyar királyságot teljes auctoritással mindenképpen tinéktek és utánad fiainak adtuk“¹⁾ — mondja ennek egy pontja.

Míg a nemzeti ügy diadalról diadalra haladt, azalatt Rudolf csendesen üzte szokott foglalatosságát a prágai várakban; de Mátyás főherczeg Bécsben nagy tevékenységet fejtett ki. Ő már Magyarországot házukra nézve elveszettnek tartotta. Futárt futár után küldött Rudolffhoz, istenre kérve, hogy segílyt, pénzt küldjen gyorsan, mert különben elvész a szép ország. Ugyde a császárra sem kérelem, sem fenyegetés, sem a veszély nagysága nem hatott semmit, és következésképp nem is tett semmit. Mátyás főherczeg tehát számot vetett a körülményekkel, s arra a meggyőződésre jutott, hogy a fenyegető veszélyt más-kép elhárítania nem lehetséges, mint tisztán egyezkedés és béke útján. Erre kért tehát felhatalmazást bátyjától, s miután ezt megnyerte, hozzá kezdett az alkudozáshoz.

I.

Midőn Mátyás főherczeg az alkudozás terére lépett, a nemzeti ügy győzelme tetőpontján állott; ellenkezőleg az uralkodóház tehetetlensége és nyomoruságos volta a maga meztelenségében tárult fel a világ előtt. Tehát a főherczeg nem kecsegtehetette magát valami nagy reményekkel és fényes sikerrel a béke megkötésénél, hanem mint teljesen legyőzött fél el lehetett készülvén, hogy neki mindenben engednie kell a sokat szenvedett nemzet jogos kívánságának. És mégis mily hosszas idő alatt és mily nehéz küzdelemmel jutottak el a békéhez. Ennek okát egyfelől abban kereshetjük, hogy Mátyás, mint királyi helytartó nem volt teljhatalommal felruházva Rudolftól a békekötésre

¹⁾ Erdélyi Tört. Adatok. II. k. 324 l.

késő ideig, — a jezsuitáktól környezett királytól pedig nagyon nehezen lehetett engedményeket kicsikarni: másfelől azonban nagyobb akadály volt az, hogy úgy Mátyás, mint környezete, az alkudozásoknál a kétszínűség, a huza-vonás, a ravaszság és ki-játszás politikáját vették fel, hogyha már fegyverrel nem, legalább így mentsenek meg a mit lehetséges. A papirosra tett egyes pontokat kétértelműleg igyekeztek szerkeszteni, hogy reájok nézve jobb idők alkalmával kizsákmányolhassák. Különösen a huza-vonásra tettek nagy súlyt azon indokból, hátha sikerülne időközben az udvar dolgát jobbra fordítani valami úton módon; legyen az az út vagy mód bármily kifogás alá eső is, jellem, becsületesség tekintetében. Így pl. a törököt igen gyermekies ravaszsággal próbálgatták elvonni Boeskaytól, és vele külön békét kötni. A férfias jellemű, vitéz Homonnai Drugeth Bálintot, Bocskay fejedelem hadainak fővezérét, nagyon sokszor ösztönözték mindennemű ígéretekkel és esábitásokkal az árulásra. „Básta György és Kolonics mai napon egy komáromi polgártól izent, hogy római császár mellé hajoljak, miért mindent ígérnek, az czigányok, még azt is mit nem adhatnak“ — jegyzi fel naplójába a vezér.¹⁾

Ilyen s ezekhez hasonló okok késleltették a békét, de Boeskayt itt semmi szemrehányás nem érheti; ő az első béke kísérlettől kezdve nyílt egyenességgel viselte magát és kész volt a békére, csak hogy az ő mérsékelt egyéni kívánalmait és a nemzet jogos, méltányos követeléseit teljesítse az udvar.

Az 1605-dik év elején felmentek a trónhoz hű magyar tanácsosok Bécsbe, hogy tanácskozzanak a helyzetről. Itt elhatározták, hogy saját nevök alatt, saját kebelökből Boeskayhoz követeket küldenek, a kik szólítsák fel őt a harez megszüntetésére és a kibékülésre. E követségre Náprágyi Demeter veszprémi püspököt és Forgách Zsigmondot jelölték ki. A két püspök el is járt megbízásában gyorsan és pontosan, de minden eredmény nélkül. Boeskay fejedelem röviden és határozottan kijelentette nekik, hogy ő szívéből, lelkéből kész az egyezkedésre, hanem csak annak meghatalmazottjaival, kivel szemben mint ellenség áll, ki a nemzetet anynyi sérelmet elkövetett. És ezzel a követeket elbocsátotta.²⁾ Mátyás miután értesült a sikertelen lépésről, kérte testvéreivel együtt Rudolfot, engedje meg, hogy az ő nevében követeket küldhessen a fejedelemhez. Már ekkor a császár is némileg megértette, hogy nagyon komoly a helyzet és nagy nehezen Mátyás kérelmébe beleegyezett. Most új-

¹⁾ Homonnai Bálint Naplója. Tudománytár V. köt. 261 l.

²⁾ Horváth Mihály: Magyarország Történelme. 2-dik kiadás V. köt. 11. l.

ból Forgách Zsigmond és mellette Pogrányi Benedek bízott meg a követséggel. Mátyás ellátva őket a szükséges levelekkel és útasítással, oly meghagyással indította el Bocskayhoz 1605. június 4-kén, hogy előbb Prágába menjenek Rudolfhoz és onnan a lengyel királyhoz Krakkóba; egyszersmind értekezzenek Illésházyvsl is, ki menekülése óta szintén ott időzött, s csak ezután menjenek rendeltetésük helyére. Úgy lett Bementek Prágába; a király átvizsgálás végett elkérvén megbízó-levelöket, azt a titkos tanács elő terjesztette, hol némi módosításokat tettek rajta; de a követek ezt nem várták be, hanem gyorsan tovább utaztak, intézkedvén azonban, hogy a megbízó-levelél kellő időben utánok küldessék. Junius 16-án már kihallgatást nyertek a lengyel királytól: átadták Mátyás főherczeg levelét, kérték a királyt, hogy Bocskaynak nemsokára odaérkezendő követöit igyekezzék a fegyverkezésről lebeszélni; kérték továbbá arra is, hogy a magyarok segélyére jövő tatárokat ne engedjeát az országon. A király mindezt szívesen megígérte, hiszen egy nagy párt volt az udvari tanácsban, mely egyenes segélyt akart küldeni Rudolfnak. És hogy ez nem történt meg, azt csak a krakkói vajda és a cancellarius erélyes ellenállásának köszönhetni, kik ellenzették, az „antiqua foedera et pacta“ ok nélkül megszegését.¹⁾ Azután utasítások szerint meglátogatták Illésházyt, hogy információt kérjenek tőle; átadták neki is Mátyás egy levelét, melyben őt sietve Bécsbe hívja.²⁾

Illésházi régi, ősi család ivadéka. Törzsfája a Salamon nemzetségéből származott le, melynek már 1186-ból lehet nyomát találni.³⁾ István Felső-Magyarország egyik leggazdagabb protestans főura volt. Elfutásakor vagyónát a kiküldött biztosok egy millió tallerra becsülték. Igazságtalan üldöztetése nagy tekintélyre és bizalomra emelte a hazafiak előtt. Fontos volt tehát, hogy ki részére áll a kitört háborúban. Igyekezett is mind Mátyás, mind Bocskay megnyerni a maga részére. Már 1605. jun. 6-án azt írja a fejedelemnek, hogy a császár viszszaadta morvai jószágát, s embereit szabadon járathatja oda föl.⁴⁾ Sűrű, bizalmas levelezésben állott Mátyás főherczeggel s ősintén ragaszkodott hozzá. Éles eszével hamar fölismerte, hogy a mostani helyzetből hasznot hozhat ugy a hazára, mint magán érdekeire nézve. Ilyenformán egyik fél ajánlatát sem utasította el magától, hanem mind a kettőt elfogadta, s tapintatos viselete által bizalmukat megnyerte, mindkét félre nézve hasznossá vált

¹⁾ „Bocskai I és Illésházy I. levelezése 1605—1606-ban“ Történelmi társ. 1878. év 11. l.

²⁾ U. o. 14. l.

³⁾ „Illésházy I. élete.“ Uj Magyar Muzeum. I. köt. 299. l.

⁴⁾ Tört. Társ. 1878. 8. l.

Boeskayval valószínűleg a háború kezdete óta összeköttetésben állott. A fejedelem 1605. febr. 20-kán válaszol Illésházy egy elébb irt levelére, kéri, hogy segítse őt „ezután is minden jó tanácsával — mert úgymond — kegyelmednek minden úton meg igyeközöm szolgálnom.“ De kéri egyszersmind, hogy jöjön haza Lengyelországból, mert mint jó urát, mint ódes apját fogja fogadni s tesz ígéretekét is neki.¹⁾ Ez időtől kezdve oly benső barátsággal viseltetett iránta Boeskay, hogy azt semmi sem volt képes megingatni, tanácsát minden fontosabb dologban ki-kérte s legtöbbszörre követte is.

Forgách Zsigmond és Pogrányi, miután Krakóban elvégezték küldetésüket, jun. 22-kén útjokat Magyarország felé vették. Még Lengyelországból előre küldöttek egy Bohus Dániel nevű harminczadost, ki a fejedelemtől Kassán részökre menedék levelet-kérjen. Junius 28-kán ez már kezökben volt, s egy pár nap mulva, 30-kán, száz fejedelmi dísz lovas bevezette őket Kassára, hol Csáky István és Baresay János fogadták a fejedelem nevében s kísérték szállásokra.²⁾ Nagyon érdekes, hogy Boeskay már a követek megérkezése előtt részletesen ismerte Forgáchék instructioit és pedig Illésházy által, kinck, mint Mátyás bizodalmas emberének, a látogatáskor mindent elmondottak és megmutattak. Ő pedig jun. 19-kén ezt megírta a fejedelemnek, s egyszersmind tanácsokat adott a béke feltételekre és a kiviteli módokra nézve.³⁾ Jul. 1-én Boeskay saját hintáját küldé a követek után s azon vitető udvarába kihallgatásra. Az elfogadás nagy tisztességgel történt: eljök ment a harmadik szobáig s onnan maga vezette be saját szobájába. Miután leültette őket és tudakozódott Mátyás egészsége felől, felkérte, hogy tegyék meg eléterjesztésüket. Ezek — Illésházy említett tudósítása szerint — először is Mátyásnak a fejedelemhez írott levelét adták át; azután intették, hogy hagyjon fel a keresztyén vérontással, igyekezzék őszintén békét kötni Mátyással. Ezen esetben kész az udvar a magyar nemzet minden sérelmét orvosolni, alkotmányát, szabadságát biztosítani; s e mellett neki róm. sz. birodalmi hercegi ezimet adni és a törökkel is általa a békét megkötni. Ellenben, ha vonakodnék a békekötéstől, akkor isten és az egész keresztyén világ előtt a felelősséget reá hárítják a további vérontásért és egyéb történendőkért. Ekkor feláll a fejedelem, megköszöni Mátyás jó indulatát a nemzet iránt, néhány szóban indokolja a fegyverre kelést s azután rö-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. I. I.

²⁾ „Az alkudozások kezdete Boeskay Istvánnal.“ Századok. 1867. évf. 319. l.

³⁾ Tört. Tár. 1878. 13—15. l.

viden kijelenti, hogy ő minden perczeu kész tisztességes és igazságos békét kötni, csakhogy az szilárd alapra legyen fektetve, és kellő biztosításokkal ellátva: — még egyet kikötött, hogy a törökkel is megbéküljenek, mert a törökkel való szövetségéből folyik, hogy egymás nélkül, külön nem egyezkedhetnek. Ezután sürgetve kérte, hogy adják át megbízó levelöket, mit a követek vonakodva ugyan, de még is megtettek. A czimezés nem volt az előbbi szokás szerint ügylátszik, mert Boeskay nehezelt, de nehézséget még sem támasztott. Hanem most azt a kérdést vetette fel, hogy vajjon Rudólf tudtával jöttek e, és fel van-e a főherczeg a békekötésre hatalmazva? Hol van a plenipotentialis levél? ő látni akarja. A követek eléggé állították, hogy a főherczeg teljhatalommal van ellátva Rudólfól, de Boeskay közbe szólott, hogy míg az általános felhatalmazást nem látja addig a békealkudozásról egy szót sem tesz, s ha ez nincs, akkor — ugyan sajnálja fáradságokat — de mindjárt el is boesátja öket. Volt ő már, folytatá, eleget az udvarnál, ismeri jól a dolgok folyamát; tudja, hogy „mint is tartották meg az ő plenipotentiájok mellett tett fogadásokat is nekünk.“¹⁾ Csak azt hiszi, a mit lát és érint.²⁾ Valóban nagy volt a bizalmatlanság mindenki ben Rudólf iránt, és ez is igen bénítólag hatott a tárgyalások menetére. Boeskay pártjának sok aggodalmat szült később is az, hogy mi módon biztosíthatnák hozzá férhetlenül a kivivott eredményeket. Maga a békés hajlamú Illésházy is úgy nyilatkozik, „hogy a császár fogadásának nem hihetni, szóval és levéllel való assecuratioját meg nem szokta tartani.“³⁾ A követek hallva Boeskay kifakadását és határozottságát, megígérték, hogy más nap elhozzák a meghatalmozványt, mire a kihallgatás véget ért, s a követeket a fejedelem szállásokra kísértette.

Más nap Boeskay csakugyan magához hivatá a követeket. Ezek panaszkodni kezdettek a hajdúk pusztítása felől, a háború szerencsétlen következményeiről, mire a fejedelemnek természetesen könnyű volt menséget hozni fel: fájó keservvel említette Belgiojoso galád eljárását az ő személyével és az egész protestáns egyházzal szemben. Most azonban hirtelen áttért a meghatalmazó levélre, melyet a követek átadván, elolvasott és elégedetten kijelentette, hogy kész a békealkudozásokat megkezdeni. Ezzel a kihallgatást jul. 2-dikáról befejezte. Jul. 6-án újból fogadta Forgáchot és Pogrányit. A követek hévvel szónokolva igyekeztek Boeskayt a békére hajtani. Figyelmeztették a törvényes király iránt való köteleességre, a sok keresztyén vér-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 645. l.

²⁾ Századok. 1867. 320. l.

³⁾ Tört. Tár. 1878. 14. l.

ontásra, a török barátság veszedelmességére, mely igen könnyen rabszolgaságot hozhat a hazára, s akkor isten ítélő széké előtt ő lesz felelős. Ellenben ha az anynyit sanyargatott hazának békét és nyugalmat szerez, mely mindazonáltal nem zárja ki, hogy nemzete régi szabadságát is vissza ne állíthassa, ezen esetben az egész keresztyénség áldani fogja, s neve diesőítve marad örökre. Boeskayt úgylátszik, a követek előadása meghatotta; nem is álmolta, úgymond, hogy ily veszedelmes tűz éled az ő kezdeményezéséből, melyet egyébiránt kénytelen volt tenni a Belgiojoso zsarnoksága miatt. Ő igen sajnálja a keresztyén vérontást, de az a háborúnál elkerülhetlen. Különben telyes erejéből oda fog működni, hogy minél előbb tisztos és szilárd békét kössön. A követek elégedetten és jó reményekkel távoztak szállásokra; Forgách erősen hitte, „hogy ő elvégezi a békességet,” s így az udvarnak tett ígértét beválthatja.¹⁾ De reményei nem teljesültek; a fejedelem hosszason Kassán tartotta őket a nélkül, hogy a béke ügyében további lépéseket tett volna. Enek pedig oka az volt, hogy várta Illésházyt, kiről tudta, hogy jön s a ki azt tanácsolta, „hogy ezeket ne sietne elbocsátani onnan” mert a szerencse kiválólag kedvezvén a Boeskay fegyvereinek, az ellenfélre nézve minden nap égetőbb szükséggé vált a békekötés, és így Boeskay annál biztosabban reménylhetette, hogy a nemzet jogos kívánságai el fognak — és pedig csak így fognak elismertetni: de várta másfelől portai és lengyel követeit is, kiknek, kivált az első küldetésének szerencsés vagy ellenkező eredményétől, igen sok függött. Julius 16-kán csakugyan megjött a portai követ, Kékedy, a lehető legkedvezőbb hírekkel és izenetekkel. Következő nap Boeskay örömlövéseket tétegett, és Forgáchnak s társának megizente, hogy ez alkalommal személyes tárgyalásba velök nem bocsátkozhatik, mert sürgös ügyei Erdélybe szólítják, hanem irott választ fog adni rövid időn, melyet vigyenek meg uroknak. Ez napon, jul 17-kén, érkezett meg Kassára a számüzött Illésházy is, kit a fejedelem várva várt és nagy kitüntetéssel fogadott; kincstárnokává és a duna-mélléki megyék főkapitányává nevezte ki. Ekkor Mátyás követei számára már el volt készítve a válasz, mely mollesleg mondva, nagy részben az Illésházy Lengyelhonból küldött tanácsai szerint volt szerkesztve. Most átadta neki a fejedelem, s ő átvizsgálván, némi módosításokat tett rajta. Jul. 18-kán aztán Szokolyi Péter és Csáky István által átadatta Boeskay a követeknek az okiratot, mire ezek búcsukihallgatásra mentek. Itt Boeskay miután több kedvező tartalmú levelet mutatott fel a nagy vezértől, Radul vajdától és az erdélyiektől, búcsujokat fo-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 15. 1.

gadta és eleresztette őket. Azonban alig, hogy elboesátotta, mindjárt hozzájuk küldé Szokolyi Péter főudvarmesterét azon ohajával, hogy szeretné, ha még három napot várakoznának, míg cancellarius a Kátay Isván Krakkóból megérkezik, ki rájuk nézve is fontos híreket hoz. Kátayt jun. 28-kán küldötte követségbe a lengyel királyhoz Illésházy sürgetésére, meghagyván neki, hogy először Illésházyhoz menjen és mindenben az ő tanácsa szerint járjon el.¹⁾ Ezt várta most haza a fejedelem; de a marasztalás oka valószínűleg nem ebben, hanem a fennebb említett halogatás politikájában rejlik. A követek azt felelték az udvarmestermek, hogy rájok nézve a legkisebb időmulasztás is káros, kérik tehát a fejedelmet, engedje távozniok. A fejedelem erre azt kívánta, hogy csak egy napig várakozzanak. Így aztán 1605. jul. 19-kén elindultak Kassáról. Augusztus 3-kán Bécsben elkészítették követi jelentésüket és a Turzó György felterjesztésével együtt — melyről mindjárt szó lesz — benyújtották Mátyás főherceghez.²⁾

Mig Forgách és Pogrányi Kassán időzött, egy más küldöttség is volt ott, mely szintén a béke ügyében fáradozott és támogatni igyekezett Forgáchékat. Ez a küldöttség Turzó Györgyből, Dersffiből, Turzó Miklós és Dóczy Istvánból állott.

A tekintélyes protestans vallású Turzó Györgyöt Boeskay fejedelem nagyon szerette volna a nemzeti ügynek megnyerni, s e végből 1605. máj. 1-én levelet intézett hozzá, de sikertelenül, mert az uralkodójához ragaszkodó Turzót nem lehetett elántorítani. Most jun. 26-kán újból írt Boeskay: „Mint hogy az vezér is minden erejével felérkezett Nándorfehérvárra s vadnak sok dolgok előttünk, a kiket minek utánna mi magunktól megértene voltaképen te kegyelmed, s szükséges is léssen azokról az dolgokról magunk között szóllanunk . . . kegyelmedet szeretettel kérjük, mind Derzsffi urammal egyetemben jöjjen késedelem nélkül ide hozzánk kegyelmeitek stb.“³⁾ A megindítandó békealkudozás dolgában hívta őt; hallani akarta az ő nézetét is, mint a ki az udvar helyzetét és gondolkozását jól ismerte s mint a ki a nemzet sérelmeit is kívánta orvosoltatni. Turzó e meghívásról értesítette Mátyás főherceget s kérdést tett, hogy elmenjen-e? Mátyás beleegyezett, hogy néhány társat véve maga mellé, meglátogassa Boeskayt és vele a béke felől értekezék. Mint hogy Turzó nem mehett Bécsbe, hogy Mátyással személyesen értekezzék, ez Nyáry Pált felhivatá és írott s szóbeli utasítást adva neki, felküldötte Árvavárába Turzohoz. Ekkor az

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 644. l.

²⁾ Századok. i. h.

³⁾ Tört. Tár. 1878. 16. l.

tán jun. 30-kán megindult a fentebb említett követség hozzá számítva Nyáryt is, kit azonban előre küldöttek, hogy tapogatózzék a Boeckay béke hajlamai felől, s hogy szerezzen útlevélet számokra. Jul. 3-kán érkeztek meg Kassára: a fejedelem egész ünnepélyességgel diszcsapatot küldve elejökbe, fogadta és vezettette szállásokra s ott főudvarmestere által üdvözölte őket.¹⁾ Ez jó benyomást tett rájuk, de annál kellemetlenebbül esett az értesülés, hogy Nyárytól semmit sem fognak megtudhatni, mert ő részt akarván venni a nemzet nagy művében, felesküdt a Boeckay hűségére és elutazott Kis-Várdára. Turzó a kihallgatás előtt szeretett volna tájékozást szerezni a dolgok állásáról s látogatást tett Forgách Zsigmondnál és a lelkes Tököly Sebestyénnél, ki a fejedelemnek szilárd híve volt. Azonban a nélkül, hogy ezéjját érte volna, mennie kellett jul. 4-kén kihallgatásra, mert a fejedelem hívatta.

A palota lépcsőzete fegyveresekkel volt megrakva; Turzókat az előszobába vezették, hol a tanácsosok fogadták. Nemsokára megjelent maga a fejedelem, szívólyesen kezét szorított velök s leültette őket. Turzó György, a fejedelem rövid beszélgetése után kérdést intézett hozzá, hogy miért hivatá oly szorgosan? s feleletet sem várva, a haza szomorú helyzetét, a hajdúság irtózatos rablásait kezdte rajzolni. Erre a fejedelem szavába vágva, őt és Dersffit a belső szobába vezette, hol felkérte, hogy bizalmasan beszéljenek. Turzó ismerte Boeckayt; jól tudá, hogy a nemeslelkű fejedelemre a kezdett irányú beszéddel nagy hatást gyakorolhat, ugyanazért folytatá beszédét. Jószerűleg mondá, hogy e háború eredménye a szegény haza végbukása lesz; mert semmi sincs veszedelmesebb, mint az oly háború, melyben honfi honfivért ont; mert a török megbízhatlan jellemű, mit már a nemzetnek elég alkalma volt tapasztalni, s ő hiszi, hogy most is a baráti pártfogásnak igen-igen drága ára lesz. Még meleg vallásos kedélyét is érintette Boeckaynak, midőn azt mondá, hogy Isten megbünteti az oly alattvalót, ki törvénytelen ura ellen zavarokat támaszt. Utoljára azon kérésével zárta bé beszédét, hogy szüntesse meg a fejedelem a zavarokat s igyekezzék a királylyal kiengesztelődni. Boeckay röviden mondá, hogy a harez a felforgatott politikai és vallási szabadságért vivatik, beszédét tovább nem folytatta, mert eljött az ebéd ideje és oda indult, meghíván Turzókat is.²⁾

A fejedelem Turzó iránt egész ott léte alatt kiváló jó indulattal, barátsággal viseltetett. Nem mondott még le a reményről, hogy e nagybefolyásu embert megnyerheti a nemzeti párt-

¹⁾ Századok. 1867. 321. l.

²⁾ Századok. 1867. 322. l.

nak. Lehetetlen volt rosszúl nem esnie neki, hogy egy Turzó ily jogos, de felette nehéz nemzeti ügyet nem támogató. Jul 5-kén korán reggel egyedül hivatá magához Turzó Györgyöt s sokáig értekezett vele. Elmondá, hogy köszvénye bántotta az éjjel és nem alhatott, hanem sokat gondolkozott az általa tegnap előterjesztett dolgokról. Lelkiismeretes megfontolás után most válaszul adta, hogy ő nem oka a háborúnak; indokolta, hogy miért volt kénytelen fegyverhez nyúlni. Ő a király iránt jelenleg is hű tisztelettel viseltetik és kész mielőbb méltányos békét eszközölni, sőt, ha felhatalmazzák Prágából, igéri, hogy a törökkel is előnyös békét köt Rudólfra nézve. Turzó erre azt kérdé, hogy ha így áll a dolog, miért nem lát gyorsan a munkához, miért tartóztatja Mátyás követeit Kassán, és miért nem folyamodik a királyhoz? A királynak hatalmában állana, mondá, fegyverrel is levérni a magyarokat, de az ő szelid, keresztyén lelkülete irtózik a vértől s ép ezért békés úton szeretné a dolgot elintézni. Ezután újból Boesckay vette át a szót: felelt Turzó kérdéseire és azzal elboesátotta. A következő nap igen kellemetlen volt Turzóra nézve, mert alig értesült arról, hogy követ társai mind felesküdték a fejedelem hűségére, midőn megjelent nála Rákóczy Zsigmond és Csáky István, s őt is felszólították az átállásra. De ő tántoríthatlan maradt ez uttal is, s hivatkozott menedékleveleire. Jul. 7-én délután ismét nála találjuk Csákyt, ki a fejedelem megbízásából a török béke felől értekezett vele. Más nap Boesckay kéréte magához Rimay János által. Ekkor elmondá neki részletesen a felkelés okait s megkérte, hogy mondja el mind azt a főherczegnek is Bécsben.¹⁾ Egyszersmind megígérte, hogy menedéklevelet ad neki és a hajdú kapitányoknak is parancsot küld, hogy annál biztosabban utazhassék. Mielőtt Turzó elutazott, Rimay János a neves költő és a fejedelem ajtón állója, ura nevében még egyszer meglátogatta és mint egy tájékoztatólag kijelentette, hogy a béke csak azon esetre jöhet létre, ha Erdélyt a Tiszáig, beleértve Szathmár, Kálló és Várad várait is, át fogja az udvar Boesckaynak engedni, úgy azonban, hogy a fejedelem és szabadon választandó utódai kötelesek legyenek a magyar király főhatóságát elismerni. Különben, mondá, a békefeltételeket Csákytól meg fogja kapni nemsokára. Turzó is tett némi engedményeket a főherczeg nevében; azután elbucúzva Boesckaytól, meglátogatta Rákóczy Zsigmondot, ki ajánlotta a békekötést. Végre Csákyhoz ment ebédre s tőle átvevén a békepontokat, az nap délután odahagyta Kassát. Elment Lietava várába; itt elkészítette jelentését kassai küldetéséről és Forgáchék által beküldötte a főherczeghez.

¹⁾ Századok. 1876. 325. l.

Ezek voltak az előzetes békekisérletek, melyeknek anynyi eredménye volt, hogy a két fél egymás álláspontját legalább nagyjában kiismerte s tájékozta magát a további lépések felől. Mátyás főherceg pedig, ki már Magyarországot elveszettnek tartotta, nagyot lélegzelhetett, midőn megértette, hogy Bocskay csakugyan nem oly dicsvágó ember, ki őt a jövődöbéli magyar koronától megfosztani akarná, hanem csak a nemzetnek és magának kíván méltányos elégtételt szerezni.

Még mielőtt tovább kísérnők a békealkudozásokat, felemlitem, hogy valószínűleg a most elbeszélt két követtség előtt is megkerestette az udvar Bocskay fejedelmet a béke dolgában. Legalább ez tűnik ki Illésháznak jun. 6-án Skaniniából, lengyel földről Bocskayhoz intézett leveléből. „Akartak Nyáry urammal engemet fölségedhez bocsátani, de hogy késő ne legyen, Nyáry urat elbocsáták; Morvában az én házomnál szállott volt meg. stb.“ Ennek 1605. májusban kellett elindulni, tehát körülbelül egy hónappal előbb, mint Forgáchék és Turzóék. Utasításában Illésházy szerint az volt, hogy mind ígéretekkel, mind ijesztésekkel törekedjék oda hajlítani Bocskayt és a magyarokat, hogy könyörögjenek Rudólfhoz bocsátatért, mert akkor „mindent kívánságunk szörínt fog cselekedni a császár.“ Azonban figyelmezteti Illésházy a fejedelmet, hogy Rudólfól a szép szó nem sokat ér, Nyáryval particularis egyezkedésbe ne bocsátkozzék, hanem adjon „irva választot“ a mint magát Illésházy kifejezi ¹⁾ Hogy Nyáry ez alkalommal volt-e Bocskaynál, nem tudhatni.

II.

Bocskay julius végén szülőföldjére, Erdélybe utazott, hogy ott a zavargó szászokat lecsendesítse és a fejedelemségbe magát beiktassa. Aug. 14-kén Kolozsvárt, melyhez őt felejtethetlen emlékek köték, időzött: szept. 4-kén Medgyesen találjuk örömmök között, elégedetten az erdélyi ügyek állásával. Minden rendek „nagy szép szeretettel“ fogadták, a székelyek pedig rendkívüli lelkesültséggel. A szászok is meghódoltak, és így „Erdély minden vérontás nélkül“ hatalmába jutott.²⁾ Szept. 14-kén az egybe hívott erdélyi három nemzet egyhangulag és lelkesülten újból fejedelmévé kiáltotta Medgyesen. Mig ő itt szép hazájában élete legszebb s legdicsőbb napjait éldele, az alatt a bécsi illetékes fők is sűrűn és nem minden lehangoltság nélkül ülseztek és tanácskoztak a Bocskaynak adandó válasz felett. Turzó is Bécsbe hivatott, hogy a válasz szerkesztésénél ő is jelen

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 8–10. l.

²⁾ Bocskay levele 1605. szept. 4. Tört. Tár. 1878. 20. l.

legyen. Turzó György ez időben rendkívüli nagy tevékenységet fejtett ki Mátyás szolgálatában. Elhatározottatott fenn, hogy mielőtt a béketárgyalások megkezdődnek, fegyverszünet köttessék. Már előbb Dengeleghy és Rhédey tábornokok ígéretet tettek a Kassáról Bécsbe utazó Forgách és Pogrányinak, hogy ők néhány heli fegyvernyugvást készek kieszközölni a fejedelemtől, ha az alkudozások elkezdődnek. Ezek akkor csak azt válaszolták, hogy Mátyásnak ez ajánlatot tudtul adják. Most Turzó aug. 3-kán Csáky Istvánhoz bizalmas hangú levelet intézett, melyben kéri, hogy járjon közbe a fegyverszünet érdekében uránál. E levélből az is kiderül, hogy Mátyás főherceg „méltó okokból“ elhatározta a békét minden áron megkötni, s kívánatai kijelentése végett Pogrányit Erdélybe indította Boesckayhoz.¹⁾ De ugyancsak Turzó György aug. 26-ról magához Boesckayhoz is intézett levelet, melyben mintegy önelégülten írja, hogy az ő fáradozásai következtében elhatározottatott a béke megkötése és az alkudozások helyéül Lőcse jelöltetett ki; kéri tehát a fejedelmet, hogy a békétől ne legyen idegen; Pogrányi útban van hozzá, de nem sokára a béke-biztosok is felkeresik.²⁾ Szept. 4-kén még sem a követek, sem Pogrányi nem érkezett le Boesckayhoz, hanem várta minden nap, mert ő „a jó istenes békességhez“ ragaszkodik. Azonban Pogrányi leérkezett, de a követség még egy ideig késett. Illésházy jelenti Trencsénből szept. 8-dikáról kelt levelében, hogy Forgách hozzá érkezett az ő felsége válaszával, melyet ő elolvastán, reményét fejezi ki, hogy az alap meg van adva, melyben a béke műve felépülhet, csak legyen az illetőkben őszinte, jó akarat.³⁾ Hogy Forgách hol és mikor találkozott Boesckayval és adta át a főherceg feltételeit, nem tudhatni.

Erdély és Magyarország fejedelme elintéztén az erdélyi ügyeket, elindult és elhagyta Erdélyt, hogy soha se lássa többé. Utjában nagyon sietett, mert a magyarországi ügyekben távol léte alatt bonyodalmak keletkeztek. Sem a török, sem a hajdú nem tagadhatta meg magát. A török minden egyezség dacára hódításhoz fogott, rabolt és a keresztyének számos ezreit fűzte rabszójra. A hajdú szintén nem lehetett visszatartani a kegyetlen zsákmánylástól, féltelenkedéstől. Illésházy ingerülten sürgette többször Boesckayt a kijövetelre. A török álnokságát és természetét gyűlölete egész nagyságával ostorozta ekkor írott leveleiben. Kijelenti, hogy a haza elvesz nemzetestől együtt a pogány miatt, ha a fejedelem még ki nem jó Erdélyből. Sőt még

¹⁾ Századok. 1867. 334. l.

²⁾ Frankl Vilmos. A bécsi békekötés 1606-ban. Győri történelmi és régészeti füzetek III-k. 168 l.

³⁾ Tört. Tár. 1878. 21. l.

a szegény Erdély ellen is kifakadt. „Ez az Erdély -- úgymond -- sokszor ártott Magyarországnak, de nagyobbat nem, mint most fog ártani, ha fölséged fel nem siet onnan: az isten előtt és a világ előtt is nagy számadása léssen fölségednek, ha így fog elveszni Magyarország.“¹⁾

Tehát sietni kellett Boeckaynak; okt. 5-kén szentjóni birtokába érkezett és ugyanezen nap jelen volt „az szegény Csáky uram temetésén“ Szalárdon; 20-dikán Sárospatakon találjuk, hol az athnamé-levélre várakozott. Innen az ország rendeit a törvényekben megszabott büntetés terhe alatt tábori-országgyűlésre hívta. De a melyre napot nem tűzött ki, hanem a hol és a mikor ezél és alkalmoszerűnek mutatkozik, ott és akkor fogják megtartani. Illésháznak is rendeletet küldött, hogy ő is ott fenn (Trencsénben volt) minden rendeket szorgalmasan meghívjon ez országgyűlésre, hogy ezen „az két császár között állapotunknak és frigyünknek (ha lehetséges léssen) véghezviteléről minden jót végezhezzünk.“²⁾ Boeckaynak már ekkor kezében volt a Forgách által küldött válasz, de ez őt legkevésbé sem elégitette ki és jól tudta, hogy a nemzetet sem fogja kielégíteni, annál fogva erős hadikészületeket tétetett, hogy ha talán a szükség úgy hozza magával, fegyverrel is helyt állhasson, szóval, hogy minden véletlen ellen biztosítva legyen.

A fejedelemnek egy nagy feladatot kellett még most teljesítenie. Lala Mohammed nagy vezér türelmetlenül várakozott rá a Rákoson, hol vele személyesen akart találkozni. Nov. 10-kén jelent meg előtte Boeckay fényes kísérettel. Egyedül Homonnai Bálint hatszáz kopjás vitézzel kísérte.³⁾ Ezenkívül számos főúr és nemes kísérte, közöttök a kelleetlenül jött Illésházy is. A Rákoson nagy kitüntetésben és kedvezményekben részesült a fejedelem. Innen nov. 16-án Korponára érkezett, hová időközben kitűzte a tábori országgyűlést. A rendek, kik már várakoztak rá, hódolattal fogadták. Egy pár nap múlva megérkeztek a főherceg követei is, ismét Forgách és Pogrányi, hová magukkal az udvar válaszát Boeckay felterjesztésére. Nov. 21-kén megjelentek a rendek között. Forgách mielőtt a válasz egyes pontjait felolvasta, szeretett volna minél kedvezőbb hangulatot idézni elé az egykedvűnek látszó gyűlésben, hogy aztán annál türelmesebben hallgassák végig a körmönfont válaszíratot. Mert valóban a türelem nem kis mértékével kellett rendelkezni annak a hazafinak, a ki vállalkozott, hogy a Forgách komoly és hivatalos felolvasását nyugodt kedélyvel végig hall-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 22—23. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. 27. l.

³⁾ „Homonnai naplója. Tudomány tár. V. k. 368. l.

gatja. Ő tehát általános vonásokban előadta, hogy az ő ura kész a legfontosabb kérdésekben is, milyen teszem fel a vallás-ügy, a nádor-választás, kamara-kérdés stb., a magyarokkal kiegyezni és azok kívánságait teljesíteni. Ezt természetesen a tetszés nyilváníttásával fogadták a rendek, mire Forgách Zsigmond elkezdte a választ pontonként felolvasni.

A fejedelem követelései és az azokra adott válasz röviden a következők:

I. Az ágostai, helvét és római-katholikus vallás gyakorlata egyiránt szabad legyen; a két első ellen hozott országgyűlési végzések a Lajos király decretumából (de comburendis et exstirpandis Lutheranis) kitöröltessenek. — Válasz: Ő felsége, miként ezelőtt úgy ezután sem fog senkit háborgatni vallás-gyakorlatában; de a vallás ne használtassék ürügyül zavargások előidézésére.

II. A portával, Boeskey közbenjárása mellett, köttessék béke. — Válasz: A király ezt nem ellenzi; jeleltessék ki a hely, hol a közös tárgyalás véghez menjen, — s egyelőre legyen fegyvernyugvás.

III. Választassék nádorisván. — E tárgy a jövő országgyűlés elébe való.

IV. A sz. korona az országban őriztessék. — A háborúk veszélyei miatt nem lehet; a korona biztos helyen őriztetik.¹⁾

V. A pozsonyi és kassai kamara töröltessék el, mert ez a legtöbb bajok forrása, s válassztassék kincstartó; Szuhai István az egri püspök és a pozsonyi kamara elnöke, valamint Mikézi Miklós váradi püspök s a Kassai kamara elnöke, mint hazaárulók száműzessenek. — Nem lehet.

VI. A főpapok s általában a clerus száma szállíttassék alább; megyék nélküli püspökök se egyházi se világi hivatalokat ne viselhessenek. — Hatalmatik a jövő országgyűlésre.

VII. A főpapok világi ügyekbe ne avatkozzanak; az egyházi törvényszék jogköre korlátoztassék. — E kívánságnak nem lehet helyet adni.

VIII. A jezsuiták űzessenek ki az országból; az adomány levelekbe egy idő óta becsúztatni szokott záradék — „de az egyház jogának épentartásával“ — hagyassék ki belőlük. — Az országgyűlés elébe való.

IX. Idegenek s hazafiúsítottak harmadik ivadékig az országban közhivatalt ne viselhessenek. — A király erre nem adhatja megegyezését; de lesz gondja a született magyarok előmozdítására.

X. A végvárakba magyarok neveztessenek várnagyokul. —

¹⁾ T. i. Prágában.

Megadatik, de oly kikötéssel, hogy német zsoldosok is lehessenek a várakban.

XI. A király távollétében a nádor kormányozzon és ő vezesse az országgyűlést. — Mátyás főherceg több hálát várt a magyaroktól.

XII. A felség ellen vétők rendes uton s hazai törvények által fogassanak perbe; Illésházy s a többiek, kik a kamara által megfosztattak jószágaiktól, azok birtokába helyezettessenek vissza. — A pont első része ellen nincs kifogás, a másodikról mélyen hallgat a válasz.

XIII. Teljes amnestia hirdettessék a jelen mozgalmakban részt vettek számára. — Lehet, de csak azoknak, kik kegyelmet kérnek és hűséget eszközsznek.

XIV. Bocskay adományái (leginkább legfoglalt egyházi javakból tett ilyeket) erősítettessenek meg. — Nem lehet.

XV. Az ország egyéb sérelmei is orvosoltassanak a legközelebbi országgyűlésen. — Lehet, a menyinyiben a király jogainak épségben tartása engedi; különben is nem valószínű, hogy még egyéb sérelmei is volnának az országnak, melyek orvosolatlan hagyattak.

XVI. Bocskay Erdély örökös fejedelmének ismertessék el. — Csak életének idejére; esküdjön hűséget a királynak, s évenként hódolati díjt küldjön neki; Erdély követei vegyenek részt a magyar országgyűlésen; véghelyei erősítettessenek meg a török és szövetségesei ellen; Fogaras s a Mária Krisztiánának lekötött egyéb jószágok jövedelmei, szolgáltatassanak ki pontosan a főhercegné számára.

XVII. Magyarország tiszai része Bocskayra szállítassék. — Erdélyen kívül egyebet ne birhasson.

XVIII. A béke megalakulásának esetében két hónapi zsoldot kíván a fejedelem hadai számára; és jövőre segélyt pénzben és fegyverekben a török ellen. — A kívánság első részét nem lehet megadni, — a másodikat igen, ha okot a háborúra nem Bocskay adandott.¹⁾

Ezek voltak a nemzet és a fejedelem követeléselei és az azokra küldött válasz. Ha Illésházy lengyelországi leveleit olvassuk, azokból a követelések jó részénél az ő észére és jeles tehetségére ismerünk. Minden pont a jog, törvény, alkotmány biztosítására és szilárdítására czéloz, s mivel az udvar legszentebb szavaiban sem lehetett bízni, ezeknek garantiát igyekszik szerezni a jövőre abban, hogy egy tömör erdélyi fejedelemséget akar ismét létesíteni. A főpapok ez időben túlbőven bele nyúl-

¹⁾ Sinai, Sylloge actorum publicorum Pacificationis Viennensis, 1—6. l.

tak a politikai kormányzatba: de ez a jogok legkevésbé sem szolgált az alkotmány, a rend és a nyugalom javára, mert a reactio készséges támogatókra talált bennök. Most a nemzet ennek is határt akart vetni, a papokat kiszorítani a politikai térről. Szóval a Bécsbe küldött pontozatok arra czéloztak, hogy a politikai, vallási és társadalmi jogok mindenike a maga méltóságába és sértetlenségébe visszahelyeztessék a nélkül, hogy ez által a király tekintélyén és jogain a legkisebb csorba ejtetnék. És mégis minő volt a válasz? — a szó teljes értelmében semmit mondó, gúnyos ámitás! Látszik, hogy a prágai udvar, ha egy pillanatra meg is szeppent, lenézte, hogy lényegtelen fészkelődésnek tekintette az egész fegyveres fellépést, mely mint a szalma-tűz önkényt elenyészlik; és látszik, hogy feltűnt a láthatáron a reményesillag, hogy sikerül a szabadság harcások hatalmas török pártfogóját megnyerni, s így amazok áldozatul csnek neki. Forgáchnak a fejedelemhez külön is volt utasítása, de titkos, melynek czélja nem kevésbé jellemtelen, és nem egyebet akart, mint a mit a törökkel próbálgattak épen a korponai gyűlés alatt, t. i. ígéretek által elvonni a nemzettől. Úgy a fejedelem, mint a nemzet többsége egyaránt át volt hatva a béke szükségének érzetétől; de ily ígéretek, melyeket egy békés országgyűlés útján is megnyerhettek volna, melyek merő sértésnek tűnhettek fel a diadalmas nemzet képviselői előtt: nemesak ki nem elégitették, hanem fokozott elkeseredést és haragot szültek anynyira, hogy Forgách és Pogrányi életök biztosítása miatt sietve távoztak el Kassáról. Most már a rendek úgy gondolkoztak, hogy nincs más mit tenni, mint folytatni a háborút a legnagyobb erélyvel; mert a most lefolyt események kétségtelenné tették, hogy az udvarban hiányzik az őszinte, jó akarat, a nemzetet jogos és mérsékelt kívánságai teljesítésével lecsillapítani. Ha tehát nemzetök jövője szívöken feküdt, pedig nem is volt másképp, nem nyugodhattak belé abba, hogy nekik csak „karon mutassanak varjut“ — a mint magát Boeszkay kifejezte. Sokan a hevesebbek közül lázasan sürgették, hogy szakítsanak e királylal teljesen és örökre; s aligha nem valósul ez eszme az általános ingerültségben, ha Illésházy közbe nem veti magát.

Láttuk, hogy Illésházy a legelső békemozgalmon kezdve eddig is hatalmason befolyt az alkudozásokra. Befolyása azonban nemesak Boeszkaynál érvényesült, hanem a főhercegnél is tekintetbe vétetett. Fentebb jeleztük az álláspontját; azt is, hogy Boeszkay mint „édes apját“ tisztelte és hallgatott rá. De Mátyásnál is napról napra nőtt a tekintélye. Bécsbe ugyan nem ment föl többszöri meghívásra sem, mi a fejedelemnek

rendkívül jól esett és megdicsérte érte: hanem Illésházy ezt csak politikából nem tette, a mit a főherceg helyeselt utóbb, valamint azt is, hogy Bocskaytól hivatalt fogadott el. Miután haza jött, Mátyással gyakori érintkezésben állott, s kéz alatt a béke érdekében sokat fáradozott.¹⁾ A hajlíthatlan jellemű Homonnai Bálintot, Apponyi Pált, Vizkeleti Tamást, szóval a tekintélyesebb embereket leveleivel kereste fel, s találkozásra hivta őket és ott igyekezett a béke érdekében megnyerni. 1605. szeptemberben tartott a többek közt ilyen értekezletet a nevezett urakkal s több más főemberekkel.²⁾

Most is tehát a rendek között ékes szónoklattal igyekezett Mátyás iránt bizodalmat kelteni, de nem Rudolf részére, kit ő is gyűlölt; kijelentette, hogy ő személyesen viszi fel a rendek kívánságait Bécsbe, csak arra kéri a rendeket, hogy jelöljenek még egy tagot ki kebelökből, ki vele felmenjen és támogatója legyen ez ügyben. A rendek a köztök osztatlan bizodalomnak örvendő főúr e beszédére kissé lecsilapultak, s előbb Apponyi Pált, de miután ő nem fogadta el, Mladossevich Horváth Pétert választották, hogy vele együtt vigye föl a főherceghez újabb felterjesztéseket. Decz. 3-kára elkészült az új felterjesztés, mely jó részben bővebb indokolása volt az előbbinek, hanem egy pár új pontot mégis csatoltak hozzá, nevezetesen: hogy ő felsége ezután czimzetes püspököket ne nevezzen ki; ne teremtsen szabad királyi városokat a rendek meg egyezése nélkül, végre a mi legfőbb, hogy külföldi kezességet kívánnak a béke megtartásának zálogául.³⁾

Ezután a rendek két emlék-iratot készítettek a német birodalmi rendekhez és a lengyel királyhoz; a háború okainak felsorolása után kérték őket, hogy járjanak Rudolfnál közben a béke ügyében. Bocskay is irt Mária főhercegnőhöz ugyan e tárgyban, s így aztán a rendek eloszlottak Korponáról.

III.

Bocskay most már több okból ohajtotta, hogy az egyezkedés minél előbb jó véget érjen. Egyszer azért, mert a hajdúk iszonyu gazdálkodásokat vittek véghez, melyekért keserű panaszok jöttek mindegyre hozzá, mi őt igen elszomorította. A

¹⁾ Kolonich Sigfrid levele Bécsből, 1605 nov. 6. Tört. Tár. 1878. 32—33 l.

²⁾ Homonnai Naplója. Tudománytár. V. köt. 260. l.

³⁾ Sinai, Sylloge. 6—18 l. — Ez utóbbi pontot illetőleg megjegyzem, hogy Forgách és Pogrányi már első küldetésökor tettek ily ajánlatot Illésházynek Lengyelországban; hogy t. i. Csehország, Ausztria, Morva és Szilézia lehetnek kezesek, de instructiojukban ez nem volt benne. Tört. Tár. 1878. 14. l.

mellett a tetemes háborúi költség a kincstárt mérőben kiürítette, a katonák zsoldját nem lehetett pontosan fizetni, pedig magán kincstárát is majdnem egészen feláldozta. Továbbá tarthatott attól, hogy azon soknemű eselszövények közül, melyek Prágából és Bécsből mindenfelé elágaznak, utoljára is valamelyik sikerülhet, s akkor a haza végveszélybe juthat. Végül a török ugyan szilárdan állott mellette, s nem mutatkozott semmi jel, melyből veszély származhatott volna: de természetére és jellemére nézve mégis csak török maradt, mit tudva Boeskey, nem akarta a nemzet sorsát hosszasan a szultántól függővé tenni; s másfelől maga sem akart a török érdekeknek szolgálni; szíve, lelke ellene mondott ennek. „Megmutatom — úgymond — hogy mint keresztyén ember, keresztyénül is szolgállok csak hogy ő felségek szimpliciter, nyilván és egyáltalában traktáljon s végezzen velünk.“ stb¹⁾. Illésházyt is főkép ezen és magán érdeki tekintetek is indították arra, hogy teljes erejéből a béke gyors megkötésén fáradozzon.

Még a korponai rendek együtt ülészetek, midőn a fejedelemelek egy gyors futára, Szegedi Gáspár, Bécsbe érkezett 1605. decz. 2-kán, hogy Illésházy és Horváth Péter számára útlevelét kérjen.²⁾

Bécsben igen nagy örömet és megelégedést szült Illésházy kinevezése, s azt a béke biztos zálogául tekintették. A menlevelet azonnal kiállították s Kolonichra bízták, hogy a legrövidebb idő alatt Illésházy kezébe juttassa. Kolonich Bejesy Jánoshoz küldötte azon kéréssel, hogy éjjel nappal küldje meghitt embere által, hogy a követek minden késedelem nélkül indulhassanak a főherceghez.³⁾ Fenn türelmetlenül várták a követsegét: decz. 5-én már Mátyás azt írta Albert főherceghez, hogy Illésházy feljövételét minden nap várja.⁴⁾ De ide lenn, bármennyire érezték és ohajtották is a béke szükségét, még sem siettek oly lázasan, mint Bécsben szerették volna. Illésházy még az év hátra levő részét, egy pár napi különbséggel, egészen hónapban töltötte; tanácskoztak behatóan a béke pontok felett a fejedelemmel, had- és pénzügyi intézkedéseket foganatosítottak; meghallgatták egyes küludvaroktól hazaérkezett követek jelentéseit s azok felett tanács-ülést tartottak. Egy ilyen ülésre hivta meg a fejedelem többek közt Turzó Szaniszlót, Kassán decz. 13-kán.⁵⁾ Végre karácson harmadnapján csakugyan elindultak a követek Trencsénből 50 jól felszerelt lovas, hat szekér és kocsi

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 648. l.

²⁾ Napló Hatvanmál: Brüsseli Okmánytár. III. k. 200. l.

³⁾ Kolonich levele Illésházyhoz. Tört. Tár. 1878. 96. l.

⁴⁾ Napló Hatvanmál: Brüsseli Okm. III. 199—200. l.

⁵⁾ Tört. Tár. 1878. 35. l.

kiséretében, s az 1605-dik év utolsó napján, szombaton, felérkeztek Bécsbe, hol az utczákon megbámulták őket „német modra.“ Mindjárt hétfőn, január 2-kán, Mátyás főherceghez magán kihallgatásra mentek. A várban, az utczákon és ablakokban számtalan nép, tisztek, „olaszok, németek, francziusok voltak,“ kiket a kíváncsiság csalt oda. A kihallgatáson panaszkodtak az udvarnak a törökkel folytatott eselszövéseicért, mire a herceg mentegetőzött, mondván, hogy a császár Molarthot és társait már visszahívta, kik e nem dicséretes tettek részesei voltak; a békét különben őszintén ohajtja.

Illésházy legelsőbbben is az illetékes körök hangulatát, véleményét igyekezett kitudni s ezért még a kihallgatás napján látogatást tett több tanácsosnál; Trautsonnal pl. kétszer találkozott kölcsönös látogatás útján ugyanezen napon. Trautson gróf kérdést intézett hozzá, hogy mit kíván Boeskey fejedelem a maga személyét illetőleg? Illésházy felel: a mit János király birt és Kassát is. Noha János király, koronás király volt, de Kassát még sem birta válaszolá Trautson.¹⁾ E napokban intézte el a már régebben pengetett fegyverszünet kérdését is a követség úgy, hogy tartson 1606. jan. 15-től ez év jun. 24-kéig, és a statusquo maradjon fenn.²⁾ Ez jó jel lehetett volna a békére nézve egyenes lelkű ellenféllel szemben, de nem most. Különös, hogy Illésházy határozottan hitt a béke létrejöttében, pedig éppen ő maga írja, hogy a császár nem hisz az öcsésének, tart tőle, sőt kémeket küldött Prágából szemmel tartására; és beszélték neki azt is, hogy a pápa, Olaszország, Filip spanyol király ellenzik a békét; hogy a lengyel király nagy segélyt ígért a jövő évre Rudolfnak. Hanem azért ő nem vesztette el bátorságát, s erre jelentékeny okai lehettek.

Mielőtt a formaszerű egyezkedés megkezdődött volna, már a főherceg felkérte Illésházyt, hogy Érsek-Ujvárt juttassa neki vissza. Illésházy és Bosnyák Tamás az átadáskor reversalist adtak Mátyásnak, hogy a várat később ismét a herceg hatalmába fogják bocsátani, csakhogy a török kezébe ne kerüljön. A fejedelem is kötelezve volt erre Illésházy által; most tehát Érsek-Ujvárt vissza kellett volna adni. Illésházy utasítást kért a fejedelemtől, s ez 1606. január 9-dikéről keltezővel küldött is. Hat pontba foglalta utasítását, melyeket csak rendre, nyomatékoságuk szerint kellett volna felsorolni: felhasználva közben Illésházy minden bölcsességét, eszét és szigorát, s ha ekkor sem áll el Mátyás követelése mellől, akkor szavokat kötelesek bevál-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 42-43 l.

²⁾ Lásd a fegyverszüneti oklevelet Katonánál *Historia critica Reg. Hung.* XXVIII. k. 485-489. l.

tani. De ne hogy a vár átadása által a török gyanuját felidéz-
zék, kívánja ő is Várad kiürítését, mely úgy is tarthatatlan, s
hogy így költsönös esere látszata legyen a budai basa előtt ezen
dolognak.¹⁾ Illésházy és társának csakugyan sikerült az annyira szí-
vökre kötött várat megmenteni.

Január 7-én kezdődött meg a tárgyalás bent a várban. Má-
tyás biztosai voltak: Forgách Ferencz, nyitrai püspök és can-
cellár, Trautson Pál, Preiner Sigfrid, Turzó György, Révay Pé-
ter, Khrenberg Ulrich tudor, Lippai János, Forgách Zsigmond,
Nagy Mihály és Gallo Caesár.²⁾ Ezek először is hatalmas di-
dacticai szónoklatot tartottak, hogy mennyire nem szabad és minő
vétek alattvalónak a törvényes király ellen fegyvert fogni, és a
keresztyénség romlására munkálni. Erre felelt Illésházy: részle-
tesen elmondván, hogy mikép üldözték törvény helyett fegyver-
rel a nemzet igen sok tagját, a többek közt őt is, felsorolta a
Básta hallatlan tetteit s más számtalan sérelmeket, mik végre
kényszerítették a nemzetet, hogy fegyverhez nyuljon, mit ilyen
esetekben a törvény is megenged. Midőn utóljára felemlítette,
hogy a haza és a magyar nemzet jövője követelte a pogány se-
gély igénybe vételét, többet senki sem szólott ellene e tárgyban.
Azután elékérték meghatalmazásukat. Heves vita fejlődött e fe-
lett. A biztosok haszontalannak állítottak minden egyezkedést,
mert a teljhatalom csak a fejedelemtől van kiállítva, nem egy-
szersmind az országtól is. Illésházy felelt erre is, szépen és kis-
sé hevesen, azzal végezőn beszédét, „hogy ha nem akarnak
meghinni, azon úton vissza megyek, az kin jüttem.”⁴ Utóljára
Mátyás intézte el a kérdést azon izenetével, hogy elismeri a
meghatalmazás érvényességét.³⁾

(Folytatása következik.)

Epikuros tana az örök megsemmisülésről.

Post equitem sedet atra Cura.

Horatius: Carm. III. 1. 40.

Az örök kérdést, mely megoldhatlansága miatt megdöb-
bentő alakban vetődik föl minden sir-nyitáskor, kínos szoron-
gással tölt el kedves szeretetteink ravatala fölött; elrabolja gyak-
ran életünk derűjét, mérget tölt a kék poharába: a halál tragi-
kus kérdését úgy megoldani, hogy a megoldás végleges és egy-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 50—53. l.

²⁾ Illésházy levele Mailáthnál, Geschichte der Magyaren. IV. k. 35. l.

³⁾ Illésházy levele Mailáthnál. IV. k. 35. l.